

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIX/1-4

БЕОГРАД
2008

М.Ш.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIX

Св. 1–4 (2008)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Приступ српским речима <i>он</i> и <i>неко</i> усклађен с актуелним теоријским виђењима (МИЛКА ИВИЋ)	3
Велико слово „из поштовања“ (МИЛАН ШИПКА)	5
Творба, значење и дефлекција именица на <i>-истī(a)</i> (МИЛАН ШИПКА)	19
О проблемима превођења неких лексичких јединица из области православне духовности са руског на српски језик (РУЖИЦА БАЈИЋ)	35
О неким поступцима лексикографске обраде твореница (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	43
О принципима за израду речника колокација у српском језику (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	53
О облицима глагола <i>(-)бд(ј)еји</i> и <i>снабд(ј)еји</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	69
<i>Бесјослен</i> или <i>незайослен</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН – ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК)	81

П р и к а з и

Милка Ивић, <i>Лингвистички огледи</i> , Треће, допуњено издање (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	87
В. П. Гудков, <i>Исследование частных вопросов истории славянских языков</i> (МОТОКИ НОМАЋИ)	91
<i>Зборник Мајнице српске за славистику 71–72</i> (МАРИЈА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	95
Нова истраживања језичке слике стварности (СРЕТО ТАНАСИЋ)	101

Ново о творби именица у српском језику (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ).....	105
Милан Шипка, <i>Култура говора</i> (МАРИНА НИКОЛИЋ)	111
Од пописа преко описа до прописа – <i>Језичке доумице</i> , књига друга (ДРАГАНА НАСТАНОВИЋ)	115
Др Софија Мићић, <i>Медицински речник: енглеско-српски</i> , <i>српско-енглески</i> (ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК).....	119
<i>Српски језик у (кон)тексту</i> (МИЛИЦА МАРЈАНОВИЋ)	123
Biljana Radić-Bojanić, <i>Diskurs elektronskih časkaonica na engleskom i</i> <i>srpskom jeziku, neko za chat?!</i> (БОЈАНА МОЈСИЛОВИЋ)	129

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О НЕКИМ ПОСТУПЦИМА ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ОБРАДЕ ТВОРЕНИЦА

У раду се анализирају лексикографски поступци приликом дефинисања твореница насталих најчешћим начинима творбе речи у српском језику. Анализа узима у обзир неколико лексикографских аспеката: формирање одреднице, граматичку односно творбену анализу, анализу лексичког значења.

Кључне речи: творба речи, морфемска творба, синтаксичка творба, конверзија, акценатска творба, лексикографска обрада, лексема, твореница, творбена мотивација, творбени тип, српски језик.

0. У српском језику постоји неколико начина грађења речи или творбе речи од којих се као основни и најчешћи издвајају следећи: морфемска творба, синтаксичка творба, транспозиција или конверзија и прозодијска или акценатска творба.

У науци о творби речи дериватолози оперишу и термином семантичка творба, коју одређују као вид творбе по коме нова лексичка јединица настаје раздвајањем двају значења полисемне речи (в. Маројевић 2005: 686). Међутим, наше истраживање тицаће се анализе лексикографских поступака при обради твореница које су као носиоци неке нове категоријалне вредности завределе да буду издвојене као засебне одреднице. Случајеви извесне семантичке померености или развоја новог значења на бази старог (чак и са извесним могућностима појаве секундарних акцената) у лексикографији се разматрају на плану полисемије, па се тако и њихова значења у речницима наводе у оквирима исте одреднице.

У раду ћемо, пре свега на основу обрађене грађе у Речнику САНУ, анализирати лексикографске дефиниције појединих твореница и утврдити поступке помоћу којих је у речнику описано њихово лексичко односно творбено значење. Такође, анализом желимо да утврдимо у којој мери су доследно примењивани поступци у дефинисању твореница и да ли се у лексикографским дефиницијама очитују напред наведени типови твореница.

1. Морфемска творба представља најкомплекснији тип творбе у српском језику јер на овај начин, уз додавање и комбиновање одређених везаних морфема са коренском морфемом, настаје највећи број лексема. Морфемска творба се дели на д е р и в а ц и ј у, са даљом поделом на префиксацију, суфикса-

цију и комбинацију префиксације и суфиксације (*надчовечански, олабавићи, њодевојчићи*), композицију (*риболов, чейвороугао, даниноћ, њароброд*), комбиновану творбу, тј. комбинацију деривације и композиције (*њаробродски, риболовац, чейвороугаоник*).

1.1. Творенице настале одређеним начином творбе повезује не само конкретан процес творбе него и случај постојања неког општег значења, па се тако у дескриптивном речнику прибегава одређеним поступцима приликом њиховог дефинисања.

Тако се, на пример, апстрактне именице на *-остӣ, -оћа, -оїа, -сїво* и сл. најчешће дефинишу типском дефиницијом: „особина или стање, или стање и особина, или својство онога који (је) ... онога што (је) ... окарактерисан(о) придевом исказаним у основи апстрактне именице“ (*гордостӣ, младостӣ*), а потом се додају и синоними ради допуне дефиниције: нпр. *бескућнишїво* „стање бескућника; убоштво, сиромаштво“; *младостӣ* „2. а. особине својствене младој особи 1) неискуство, незрелост, лакомисленост и сл.; 2) младалачка снага, бујност, свежина, лепота и сл.“ (Речник САНУ).

Навођење синонима у дефиницији омогућује боље разумевање значења речи која се дефинише, а, такође, омогућује увид у припадност лексеме одређеном творбеном типу, који се огледа у јединству суфикса, категоријалне припадности основинске речи и јединству творбеног значења.

Апстрактне именице могу имати и резултативно значење, па за такво значење лексикографи уводе засебну тачку и дефиницију (Упутства, чл. 260). Тако, на пример, именица *богаїсїво* дефинисана је прво као „стање, особина онога који је богат, онога што је богато“, али су представљена и друга, изведена значења која представљају резултат или последицу актуелног стања. Наиме, именица *богаїсїво* реализује и конкретна значења која су у Речнику САНУ обрађена после основног, идући од општијих ка конкретнијим: 2. а. „иметак, имовина“, б. „материјална добра“ и в. „ствари од велике вредности, драгоцености“.

Осврнућемо се и на категорију именица женског рода на *-ица* и *-ка*. Реч је о изведеницама које су постале од именица мушког рода истог значења, као нпр. *докїорка* (< *докїор*), *чисїачица* (< *чисїач*), *чуварка* (< *чувар*) и сл. Изведенице овога типа обично се дефинишу типски као ’жена чистач’ (*чисїачица*), ’жена чувар’ (*чуварка*), а такође и ’чуварева жена’ ако то по значењу одговара (Упутства, чл. 261). Међутим, лексикографска пракса налаже да се овај тип дефиниције избегава у наизглед сличним случајевима, када се именица која означава женску особу не изводи од именице која означава мушког вршиоца неке радње: нпр. *вероломница* се не може дефинисати ’жена вероломник’ јер ова именица није изведена од *вероломник* него је настала комбинацијом слагања и суфиксације односно лексикализацијом синтагме *вероломна жена*, па би је тако и требало дефинисати.

1.2. Поред изведеница поменутог типа, лексикографи темељно и у складу са унапред постављеним принципима обрађују и саме творбене морфеме као носиоце одређеног творбеног значења (суфикси, префикси), али, у неким случајевима, и као носиоце лексичког значења (делови сложеница и полусложеница, префиксоиди, суфиксоиди). Тиме се у речник уносе додатне информације о творбеном систему српског језика, што представља значајну допуну

српским граматикама. Наиме, дефиниције продуктивних творбених морфема (префикси и префиксоиди, препозитивни делови сложеница, суфикси и суфиксоиди) пружају најпре основне граматичке информације о граматичкој природи творбених елемената, о могућим творбеним односно лексичким спојевима, а онда уопштено дефинишу значења лексема унутар конкретног творбеног модела. Као одреднице у Речник САНУ се уносе продуктивне творбене морфеме, које се на одговарајући начин и дефинишу. Тако су, на пример, као лексикографске одреднице издвојени:

а) префикси:

а- „као префикс, уз стране речи, даје значење одрицања, отсуства онога што значи основна реч: без-, не-; нпр. алогичан, аморалан, аморфан, анационалан, асиметричан, афазиа и др.“;

без- „(пред безвучним сугласницима бес-; испред групе сугласника и беза-) ... префикс за грађење сложеница: а. придевских – за означавање да је неко или нешто без онога што значи основна реч сложенице: безазлен, безбрк, безгласан, безрук, безуб, беспослен, беспримеран и сл.; б. именичких – за означавање да нечему недостаје оно што значи корен именичког дела сложенице: бездан, безматак, беспарица, беспутица и сл.“;

за- „преф. 1. у сложеним глаголима (и речима изведеним од глагола) ...“, а онда се у оквиру поменутог дела дефиниције у којем су изнете информације о грађењу речи са префиксом за-, наводе уопштене дефиниције значења речи префиксираних префиксом за-, нпр. „а. 1) довођење нечега или доспевање назад, иза нечега: забацили (нпр. главу), приметити (на леђа), заћи (иза нечега), заобићи, заскочити; 2. посувраћање нечега, одстрањивање дела, врха, оштрице нечега: заврнути, зарозати, задићи, заломити, закинути, засећи (с краја), загушити“, и тако редом, детаљно дефинишући значења до најтањих семантичких нијанси; под редним бројем 2. издвојене су речи које су настале префиксацијом с префиксом за-, али које се својом творбеном структуром разликују од претходних: „а. у речима изведеним од синтагми с предлогом 'за': заноктица, затиљак; б. у прилозима насталим срастањем синтагме с предлогом 'за' у сложеницу: зато, зашто, заувек“;

б) префиксоиди:

аеро- „први део сложенице у значењу: 1. који се односи на ваздух, ваздушни: аерометар, аеронаутика, аеротерапија и сл.; 2. који се односи на аероплан или авијацију, ваздухопловни: аероклуб, аероприредба, аеросетва и сл.“;

анти- „предметак којим се изражава супротност, противност или непријатељски став према ономе што значи основна реч; исп. против: антиимперијализам, антилибералан, антисоцијалан, антифашистички и сл.“;

ино- „први део сложеница 1. у значењу други, друкчији: иноверан, инојезичан итд.“;

квази- „први део сложеница којим се изражава да је оно што значи основна реч лажно, тобожње, привидно: квазидемократ(и)а, квазимарксизам, квазипатриотски и сл.; исп. надри-“;

в) делови сложеница:

бело- / б(и)јело- „1. с именицама или именичким основама показује већином да је оно што значи именица бело или беличасто: белобрад, белобрк, беловрат и сл.; 2. с придевима који значе боју показује да та боја прелази у бело: беложут, белозелен и сл.“;

добро- „први део придевских и др. сложеница а. у сложеницама насталим из синтагми с придевом добар или прилогом добро: добродушан, добродушник, добронамеран итд. б. (понекад плеонастично) за истицање степена или позитивног смисла особине исказане другим делом сложенице: доброзадружан, доброзаслужан, доброразуман, добросавесно и сл.“;

ново- „први део многих придевских и ређе именичких сложеница које указују да је нешто ново, измењено скорашње и сл. или се изводе од двочланих назива с придевом 'нови' ...“ – потом се у оквиру издвојених семантичких група дају уопштене дефиниције: „1. придевске и ређе именичке сложенице које указују на нову, млађу, измењену фазу или вид нечега: новобугарски, новобрац, новогрчки, новоилирац итд.; 2. придевске и ређе именичке сложенице изведене од глаголског трпног и ређе од радног придева, које указују на скорашњу, недавно извршену радњу: нововенчан, новодобивен, новодосељен, новозапослен итд.; 3. а. придеви односа (ређе изведене именице) према синтагмама с придевом 'нови': новоакутски, нововековни, новогодишњи, новозаветни; б. придеви односа (ктетисици) и називи становника (етници) према географским именима с придевом 'Нови': новобрдски, нововарошки, новоградишки, новозеландски, Новозеланђанин, Новозеланђанка, Новопазарац...“;

-годишњи, -а, -е „други део сложеница које значе да неко, нешто има онолико година колико је изражено бројем у првом делу: петогодишњи, седмогодишњи, двадесетогодишњи и сл.“

-годишњица „други део сложеница које означавају дан, прославу, помен и сл. после онолико година колико се казује бројем у првом делу: педесетогодишњица, стогодишњица.“

г) суфикси:

(-)изам „суфикс страних речи (именица у нашем језику), често у самосталној употреби као ознака (обично негативна) различитих појмова обележених речима за које је карактеристичан овај суфикс“;

д) суфиксоиди:

-лог „други део сложеница са значењем: онај који се бави науком, учењем о ономе што значи први део сложенице: биолог, геолог, дијалектолог, психолог, филолог и др.“;

-логија „други део сложеница које значе науку, учење о ономе што значи први део речи: биологија, геологија, космологија, минералологија, физиологија, филологија и др.“;

-манија „други део сложених именица којим се казује настрана, претерана, болесна склоност, страст према ономе што значи први део сложенице: клептоманија, мегаломанија, наркоманија и сл.“ итд.

1.2.2. Обрада творбених морфема у Речнику САНУ подразумева навођење основних информација према којима се конкретна језичка јединица издваја у творбеном и лексичком систему српског језика. Стога се у обради афикса у начелу издвајају следећи елементи дефиниције: назив језичке (творбене) јединице (суфикс или префикс), дистрибуција (којим се основама додаје, нпр. домаћим, страним, домаћим именичким и сл.), творбено значење односно улога афикса у формирању лексичког значења творенице (нпр. за префикс *a-* значење одрицања, одсуства онога што значи основна реч), навођење синонима.

У поређењу са префиксима и суфиксима као несамосталним јединицама са извесном семантичком функцијом, префиксоиди и суфиксоиди у Речнику САНУ представљени су као делови сложеница, и то као први део (префиксоиди) и као други део (суфиксоиди). Наиме, творбени елементи као *аеро-*, *ауџо-*, *квази-*, *анти-*, *йсеудо-* и сл., с једне стране, и *-лог*, *-логија*, *-манија* и сл., с друге стране, имају пре свега лексичко значење а не творбено значење какво имају суфикси и префикси.

Даље, разлике између префиксоида и суфиксоида уочавају се и на плану категоријалног и на плану функционалног значења.

У творби именица префиксоиди представљају препозитивне индеклинабилне компоненте (в. Ћорић 2008: 121) у функцији детерминатора другог именичког дела сложенице. Њихово придевско значење и атрибутска функција евидентна је у тзв. „творбеној парафрази“, којом се служе лексикографи приликом дефинисања значења твореница, нпр.: *надриадвокат* 'лажни, самозвани адвокат'. Према значењу и почетном положају у морфемској структури твореница префиксоиди су еквивалентни почетним придевским деловима у сложеницама, који су у лексикографској обради издвојени као *бело-* и *бијело-* (*белобрад* и *бјелобрад*, *белобрк* и *бјелобрк*, *беловраћ* и *бјеловраћ*), *ново-* (*новозрчки*, *нововековни*, *новогодишњи*) итд. Лексикографска обрада, међутим, не издваја почетне несамосталне делове као творбене морфеме (у том случају лексикографи не би издвојили *бело-*, *ново-* већ *бел-*, *нов-*), него као почетне делове које у датој форми долазе испред одређеног броја јединица са лексичким значењем. Тако се поступа и са одредницама које представљају елементе који се појављују у другом делу сложеница, па тако, на пример, *-годишњи* или *-годишњица* нису творбене морфеме, него су издвојене из практичних разлога (*-годишњи* долази у великом броју речи типа *једногодишњи*, *вишегодишњи*, *новогодишњи*, *йолугодишњи*).

Аналогно одређењу префиксоида који учествује у творби именица, рећи ћемо да су суфиксоиди постпозитивне деклинабилне компоненте у функцији јединице са референцијалним значењем првог именичког дела сложенице, нпр.: *биолог* 'особа која се бави биологијом'.

Пошто су издвојили као одреднице и лексикографски описали продуктивне творбене (и друге) елементе твореница, лексикографи су омогућили бољи увид у актуелне творбене и лексичке процесе у српском језику. У дефиницијама се после основног, семантичког дела, односно после двеју тачака, наводе типичне речи саграђене по истом моделу код којих се природа ових творбених елемената најјасније види.

1.3. Од свих начина творбе у српском језику, суфиксација је, као подтип морфемске творбе, најпродуктивнији начин грађења речи. Стога је и у Речни-

ку САНУ највећи број забележених изведеница настао управо тим процесом. Грађење речи суфиксацијом углавном подразумева промену врсте речи, као и добијање новог самосталног значења изведенице¹. При томе суфикс добија управну функцију у односу на основу, која добија детерминативну функцију: *мудрац* = 'мудар човек' (< -*ац*), *борац* = 'онај' (< -*ац*) који се бори' итд. Међутим, суфикс може у садржај основне именице унети само извесну промену значења², али без промене врсте речи, при чему, за разлику од претходног случаја, функција суфикса постаје детерминативна, а значење основе управно, нпр.: *кључић* = 'мали' (< -*ић*) кључ', *момчић* = 'млад' (< -*ић*) момак', *учиџељица* = 'женска особа' (< -*ица*) учитељ' итд.

1.4. Међу изведеницама највеће продуктивности издвајају се деминутивне и аугментативне именице, глаголске именице, придеви са значењем односа и припадања. Поменуте именице представљају граматичко-лексичку категорију, али не и посебне лексичке случајеве (Пешикан 1970: 153). Стога се ове изведенице дефинишу типским дефиницијама у којима је садржано њихово категоријално значење и веза са мотивном речју. Сматра се да су значења ових изведеница тесно скопчана са значењем основне речи, од које се разликују само по извесним семантичким компонентама или категоријалној вредношћу.

1.4.1. Деминутивне и аугментативне именице спадају у изведенице велике продуктивности. Суфикси ових изведеница само су у извесној мери модификовали садржај основне речи, уневши у њега одређену квалитативну нијансу. Извесна модификација садржаја основне именице огледа се у лексикографском опису, односно у делу дефиниције у којем су дате информације о лексичком и творбеном значењу. Наиме, деминутиви и аугментативи, али и неки хипокористици и пејоративи мотивисани именицама, представљени су у Речнику САНУ типским дефиницијама, тј. употребом одговарајућих квалификатора којима се дефинише семантички однос између мотивне речи (именица у основном облику) и мотивисане речи (изведеница). На пример, именице типа *ноџеишчић*, *барина*, *мајчица* и *бабџићина* дефинишу се на следећи начин: „дем. од нотес“, „аугм. од бара“, „хип. од мајка“ и „пеј. од баба“. Употребом квалификатора *дем.*, *аугм.*, *хип.* и *пеј.*, који чине део дефиниције именичких деминутива, аугментатива, хипокористика и пејоратива, представљен је детерминативни (атрибутски) део значења изражен суфиксом, док се део значења који је садржан у основи не тумачи, него се само упућује на основинску реч: *ноџес*, *бара*, *мајка*, *баба*. Овим типом дефиниције одређена је лексичко-категоријална вредност лексеме (деминутив, аугментатив, хипокористик, пејоратив), а упућивањем на основу од које је именица изведена (*ноџес*, *бара*, *мајка*, *баба*) описано је и њено лексичко значење.

¹ Већина изведеница припада *муџационој* категорији, која подразумева појаву сасвим новог лексичког значења на бази старог (код именица су то, на пример: имена вршилаца радњи – *чиџач*, *слушалац*, имена места – *куџишће*, *баруџиана* и др.) (в. Ћорић 2002: 3).

² Извесна квалитативна промена значења мотивне именице карактерише *модификациону* категорију. Код ових изведеница садржај основног појма остаје исти, одликујући се само некаким додатним обележјем које, код именица на пример, може бити ближе одређено цртом умањености (*џрозорчић* = 'мали прозор') или обележјем пгла (*лекарка* = 'женска особа лекар') (в. Ћорић 2002: 4).

Уколико деминутиви и аугментативи, поред квантитативног значења умањења, односно увећања, реализују и додатна квалитативна значења, најчешће хипокористичног односно пејоративног карактера, у лексикографској дефиницији се квалификаторима *дем.* односно *аугм.* додају и квалификатори *хип.* односно *пеј.* Дакле, ознаке *аугм.* и *пеј.* могу стајати заједно уколико именица с одговарајућим суфиксом може да има и обично аугментативно, али и пејоративно значење, што значи да, у зависности од употребе, таква именица може функционисати и као аугментатив и као пејоратив (нпр. *главуца*, *кућетина*, *ручурда*). На другој страни, велики број именичких деминутива, поред умањења, може реализовати хипокористично значење, које у појединим случајевима може преовладати над деминутивним значењем. Стога за велики број именица кажемо да су и деминутиви и хипокористици (нпр. *кућица*, *ножица*, *ручица*, *сџанчић*).

Сличност поменутих деминутива и хипокористика, на једној страни, као и аугментатива и пејоратива, на другој страни, огледа се у њиховом творбеном значењу. Наиме, именице типа *кућица*, *ножица*, *сџанчић*, које могу функционисати као деминутиви и као хипокористици, с једне стране, односно именице као *главуца*, *кућетина*, *ручурда*, које могу функционисати као аугментативи и као пејоративи, с друге стране, представљају модификационе изведенице, пошто је суфикс само модификовао садржај основне именице, тј. суфикс је у садржај основе унео само одговарајуће придевско значење које је резултат говорникове оцене.

Међутим, изведенице мотивисане придевима или глаголима добијају ново, измењено лексичко значење и прелазе у другу граматичку категорију, што се одражава и на начин лексикографске дефиниције. Тако, на пример, семантичка функција суфикса *-ко* и *-ло* код хипокористика (1) *несџаншко* и пејоратива (2) *блебетало* није детерминативног карактера, као што је то случај са суфиксима помоћу којих се творе именичке изведенице модификационог значења, него управног карактера. Наиме, код изведеница овога типа прво се дефинише управни део значења изражен суфиксом (1) „онај који је ...“, односно (2) „онај који ...“, а део значења изражен основом се не тумачи већ се само упућује на основну реч: придев (1) „... несташан“, односно глагол *блебетати* (2) „... много блебеће“.

1.4.2. При обради изведеница које смо означили као изведенице високе продуктивности (глаголске именице, деминутиви и аугментативи, придеви са значењем односа и припадања и др.) прибегава се разним методама економисања у њиховом представљању. За такве речи значења се не дају у форми класичне описне дефиниције него се њихове семантичке и граматичке карактеристике описују употребом одговарајућих квалификатора уз упућивање на основну, мотивну реч (нпр. *играње* се дефинише „гл. им. од играти (се)“, *ручица* се дефинише „дем. и хип. од рука“ итд.).

2. Синтаксичка творба је, у поређењу са морфемском творбом, мање продуктиван тип творбе којим настају изведенице као лексикализована језичка средства од синтаксичких конститuentа. Овим начином творбе настале су следеће творенице: *будибокснама* у основном прилошком значењу „чудно, наопако“ (*буди* је окамењени облик трећег лица једнине императива и ова конструкција је значила 'нека буде Бог с нама' – в. Маројевић 2005: 692), затим *кућевласник* је настала синтаксичком творбом од синтагме *куће власник*, а у

овај тип творбе спадају и примери као *дангубићи*, *акобогда*, *богазно*, *вуцибајићина*, *домазет*, *злурад*, *сиармали*, *бабадевојка* и др. Већина сраслица скоро потпуно сраста тако да оне добијају ново значење као семантичку „надградњу“ значења саставних делова. Стога се њихово значење не може тумачити само на основу значења саставних делова. Тај „вишак“ у семантици неки називају фразеологичношћу или идиоматичношћу која је својствена твореницама насталим у процесу лексикализације (уп. Копривица 2008: 19). По томе се творенице настале синтаксичком творбом и разликују од огромне већине других изведеница, код којих је веза са творбеном основом као рефлексом ванјезичке мотивације присутна у семантичком садржају творенице. Ова разлика међу твореницама очитује се и у лексикографским дефиницијама тако што код твореница насталих синтаксичком творбом одсуствује уобичајени метод дефинисања – метод творбене парафразе. Дакле, већина сраслица у Речнику САНУ дефинисана је као нов и јединствен појам: *вуцибајићина* „пробисвет, пропалица, протува“, *акобогда* „по свој прилици, вероватно, ако буде божја воља, надам се“, *домазет* „мушкарац који после женидбе живи у кући родитеља своје жене“. Има, међутим, и твореница насталих синтаксичком творбом чија семантика одговара семантици синтаксичких делова: нпр. *кућевласник* „власник куће“, *бабадевојка* „баба а девојка“ и др.

3. Следећи тип творбе који ћемо поменути јесте конверзија. Под конверзијом подразумевамо прелаз неке речи из једне граматичке врсте у другу без промене морфемскога и фонетског састава. У речнику се речи настале конверзијом обрађују као посебне лексеме, нпр. *млада* у значењу „женска особа при ступању у брак, невеста“, „жена прве године у браку; недавно удата жена“, *добро* у значењу „оно што је у нечијој својини, посед; имање, економија“ и др., али многи гранични случајеви конверзије у речнику се описују под засебном тачком у оквиру исте одреднице и уз назнаку да се реч у датој позицији употребљава у служби неке друге врсте речи; тако је, на пример, под одредницом *млад*, *-а*, *-о* обрађено под посебном тачком именичко значење придева одређеног вида у облику множине „млађи нараштај, омладина, младеж (често као заступници нових тенденција у политичком и културном животу)“ или код придева *зао*, *зла*, *зло* обрађено је значење у именичкој служби „ђаво, демон. – Љуби злога као Бога“ (НПосл Вук, РСАНУ) итд. У једном случају ради се о заиста новом издиференцираном лексичком значењу у односу на значење мотивне речи (промена је често праћена и акценатском променом) па је сасвим оправдано издавање таквог значења у виду посебне лексеме и речничке одреднице (исп. *млада*, *добро*). У другом случају поименичавање придева веома је блиско обичном изостављању именице (*млади* = 'млади људи', *зао* = 'зла особа, биће'), па стога не можемо све такве речи прогласити за именице а у лексикографском опису им дати статус лексеме или посебне одреднице. Овде ваља истаћи и једну општу синтаксичку особину придева која се огледа у томе „да се именица уз њих може изоставити, тачније подразумевати, уколико то контекст и ситуација допуштају“ (Клајн 2003: 382).

4. Акценатска или прозодијска творба је такође један од начина творбе у српском језику, а огледа се у томе да се променом акцента у истој речи промени значење, али не и врста речи нити њен морфемски лик. Поред општепознатих случајева када промена акцента неке речи сигнализира неку промену граматичке категорије или класе (нпр. промена глаголског вида у примерима

типа: *пòгледаѝи* и *пòгледаѝи* или *рòзгледаѝи* и *рòзгледаѝи*), прозодијском творбом настају творенице са неком новом лексичко-семантичком вредношћу; уп. именицу *кр̀ва* као реч у основном, неутралном значењу „одрасло женско говече; женка говечета“ према речи насталом прозодијском творбом *кр̀ва*, која добија нову лексичко-категоријалну вредност „хип(о)користик“ од *кр̀ва*“; *ма̀јка* у основном значењу „жена у односу на дете, децу коју је родила“ и *ма̀јка* у хипокористичним значењима „свекрва“ и „баба, бака“; *лòза* „вишегодишња дрвенаста биљка *Vitis vinifera* из ф. лозица (*Vitaceae*), чије се многобројне сорте гаје ради слатког и сочног плода (грожђа) који се употребљава у људској исхрани као воће (свеже или сушено – грожђице) или се прерађује у вино; стабљике, пруће те биљке“ и *лòза* „ракија од грожђа, комовица, лозовача“. Нова лексичка јединица, која је настала извесном изменом значења основне речи, а чија је промена значења праћена и променом акцента, у Речнику САНУ се региструје као посебна одредница и дефинише као засебна лексема.

5. Анализа лексикографских поступака примењених у Речнику САНУ приликом дефинисања твореница насталих најчешћим начинима творбе у српском језику показала нам је да се лексикографске дефиниције заснивају на актуелним лингвистичким, у нашем случају дериватолошким, знањима и лексикографским принципима разрађених у Упутствима, у којима је представљена основна концепција Речника САНУ.

Доследна примена лексикографских принципа у дефиницијама твореница изгледа да је најоучљивија код твореница које се интегришу у одговарајуће творбене типове и семантичке категорије који се издвајају својом учесталошћу у лексичком систему (нпр. апстрактне именице са одређеним суфиксима; деминутивне и аугментативне именице итд.), или код оних код којих постоји блиска, прозирна семантичка веза са мотивационом речју, па се творбено значење парафразира помоћу мотивационе речи (нпр. *ко̀йлач* „радник који нешто копа“ или *б̀(ј)елокоса* „жена седе или светлоплаве косе“). Дефиниције најчешћих творбених морфема или делова сложенице пружају нам информације о могућим творбеним односно лексичким спојевима, што може бити упутно за грађење нових речи, термина и сл., такође и плодносно за даље богаћење језика код књижевника који буду тражили савет од речника, и за даљи развој језика уопште (уп. Грицкат 1960²: 221).

Утемељитељи концепције Речника САНУ уочили су потребу да се творенице обрађују тако што ће се у виду речничких одредница истаћи поједини творбени или структурни елементи, посебно они који су носиоци лексичког значења, а нарочитим дефиницијама (семантичким, упућивачким, синонимним) истаћи припадност лексеме конкретној творбеној категорији и творбеном типу. Сматрамо да је овакав приступ лексикографске обраде твореница у Речнику САНУ омогућио детаљнији увид у творбени систем српског језика, а начин дефинисања творбених елемената у речнику допринео развоју дериватолошке теорије и терминологије у српској лингвистици, посебно у аспекту лингвистичке лексикографије.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2002: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, treće, poboljšano izdanje, Zagreb.
- Белић 1959: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развијању II*, Српска академија наука, Београд.
- Грицат 1960¹: Ирена Грицат, „Академиски речници и њихови задаци“, *Наш језик* X/3–6, Београд, 88–107.
- Грицат 1960²: Ирена Грицат, „Академиски речници и њихови задаци“, *Наш језик* X/7–10, Београд, 212–227.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*, Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ, Београд – Нови Сад.
- Копривица 2008: Верица Копривица, *Творба именица од придева*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд.
- Маројевић 2005: Радмило Маројевић, „Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1)“, *Српски језик* X/1–2, Београд, 685–779.
- Николић 1972¹: Берислав Николић, „Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик* XIX/1, Београд, 7–20.
- Николић 1972²: Берислав Николић, „Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик* XIX/2–3, 142–154.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, Београд.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XVII*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.
- Ђорић 2002: Божо Ђорић, „О формално-семантичкој класификацији изведеница“, *Књижевности и језик* XLIX/1–2, Београд, 1–8.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Упутства: Упутства за израду *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Института за српски језик САНУ [интерни спис].

Резюме

Владан Йовановић

О НЕКОТОРЫХ ПРИЕМАХ ОБРАБОТКИ ПРОИЗВОДНЫХ СЛОВ

Словообразовательный аспект в лексикографической обработке производных слов проявляется в особом способе определения слов в словнике, а также в критериях при их формировании (продуктивные словообразовательные морфемы, структурные части некоторых производных слов и т. д.).